

A Biblia és a természettudományos hipotézisek

Az egyház, a hívő ember, de maga a teológiai tudomány is, a technikai fejlődés, egy legújabb kori felvilágosodás sodrásában él, különböző hatások érik, s ebben sokszor nehezen tud eligazodni. Már ezért is, az egyház, a teológia kötelezett, hogy a Biblia tanítását összevesse a természettudományok hipotetikus vagy igazolt elméleteivel, s adott esetben hitvédelmet adjon. A protestáns dogmatikusok majdnem egyhangúan állítják, hogy apologetikára (hitvédelemtanra) nincs szükség, mert az istenhít és a természettudományos meggyőződés a megismerés különböző területei, s a teológiát és a természettudományokat el kell választani egymástól.¹ Hogy a dogmatika területén szükség van apologetikára, vagy nincs, arra nem vagyok illetékes válaszolni. De az egyháznak nem szabad szemet hunynia az előtt, hogy egy adott helyzetben tagjai természettudományos ismeretekkel találkoznak, vagy őket éppen hitükben támadják meg, és védelemért az egyházhoz fordulnak. Ezt pedig az egyház tanítói hivatalának, a teológiának meg kell adnia – nem úgy, hogy támadásba lendül át, hanem úgy, hogy hitet erősít. Ilyen apológiára pedig szükség van. Véleményemet röviden így fogalmazom meg: Az egyháznak nem azt kell mondania, hogy a természettudományoknak nincs igazuk, hanem azt, hogy a Bibliának igaza van.

A teológia és a természettudományok összevetésénél legtöbbször a bibliai teremtéstörténet és a világegyetem keletkezésének tudományos tételei kerülnek szembe, ezért a következőkben főképpen ennek a területnek a kérdéseire szorítkozom.

I. Viszonyulások

Mielőtt az egyház és a természettudományok viszonyáról beszélnék, két olyan megállapítást kell tennem, amelyek a tudományok korlátjaira vonatkoznak, s ezt mindkét fél így látja.

Először is, minden szakterületen el kell ismerni, hogy maga a tudomány *változó*, az újabb felismerések kiegészítik, vagy éppen érvénytelenítik az addigi elméleteket. Laplace, például, úgy gondolta, hogy a naprendszer keletkezésének a kérdését megoldotta, de ezt az elméletet már régen csupán spekulációnak tartják.² A 20. század közepén határozottan állították, hogy az univerzum végtelen, viszont ma már mind többen és többen ennek végességéről beszélnek. Az időben változó, módosuló elméletek ténye kötelezi a ma tudósait, hogy az éppen aktuális világképüket ne tekintsék véglegesnek. A becsületes tudomány ezt meg is teszi. Ebből az is következik, hogy az egyháznak nem

¹ Így van Barth Károlynál, Tavaszy Sándornál, Nagy Barnánál és részben Bolyki Jánosnál. Lásd *Természettudományok kérdése a XX. század teológiatörténetében*. Theológiai Tanulmányok. Új folyam, 12. kötet. Bp., 1979. 173.

² Varga László: *Istenismeret. Hittan azoknak, akik nem ismerik*. Marosvásárhely, 1992. 249–250. (A továbbiakban Varga L.)

szabad egyik elmélet mellett sem kikötöni, még akkor sem, ha egyikük-másikuk bibliai igazságokat látszik alátámasztani.

Másodszor: Az őszinte tudomány tudatában van annak a ténynek, hogy még csak útban van a megismerés felé, s tárgyában még vannak „*fehér foltok*”, amelyek holnapra eltűnnek, de olyanok is, amelyek megmaradnak. Az egyház hibát követ el, ha Istent ezekre a fehér foltokra szorítja be, mintha Ő csak hiánypótló lenne, s nem szabad azt mondania, hogy ahol a tudomány végződik, ott kezdődik a hit.³ A hit annak bizonyosságát jelenti, hogy Isten a már megismert és a (még) ismeretlen világnak egyformán Ura.

Ezek után lássuk a jelzett viszonyulásokat. Mind történeti távlatban, mind mai jelentkezésében a kettő egymáshoz való viszonyulását a teológia, illetve a hívő ember szempontjából négy, ún. ütközési ponton figyelhetjük meg.

1. A *fundamentalista* nézet szerint vissza kell utasítani a természettudományoknak minden olyan állítását, amely a Bibliát, nevezetesen a teremtéstörténetet érinti. Ez a szemlélet a verbális inspiráción nyugszik, amely szerint a Biblia természettudományos, történelmi, földrajzi stb. ismereteket nyújt. A fundamentalisták jó szándékú hevületükben figyelmen kívül hagyják a Szentírás kettős, isteni és emberi természetét. Nekünk tudnunk kell, hogy mint *Isten* írott kijelentése, hitünknek egyedüli forrása, amelyet azonban olyan *emberek* írtak, akik koruk természettudományos ismereteivel bírtak.

2. Egyes teológusok úgy vélik, hogy a bibliai tanítás és a természettudományos magyarázatok összeegyeztethetők. Érdekes, és ma már több mint vitatott, Theillard de Chardinnek az elmélete, aki az élet fejlődéséről alkotott darwini evolucionizmusnak vallásos értelmezést ad. Szerinte az evolúció és a kreáció összhangban vannak, s a Biblia elején leírt hatnapi teremtéstörténetben a fejlődés egyes fázisai fedezhetők fel. Ami nála filozófiai szinten jelenik meg, az a közgondolkodásban eléggé elterjedt, ún. *kompromisszumos* megoldás. Erről az összekapcsolásról meg kell jegyeznünk, hogy a Biblia tanítása nem azért igaz, mert azt az evolúció egyes szakaszai bizonyítják.

3. Megnyugtatónak látszik a kijelentés és a természettudományos világkép *radikális szétválasztása*. Barth és a barthiánusok szerint a teológiát meg kell szabadítani mindenféle világképtől, függetlenül attól, hogy ez a világkép megegyezik a Bibliáéval, vagy elmentmond annak. Barth tételei a következők: A teremtésről szóló keresztyén tanítás nem világnézet, nem támaszkodhat egyetlen világnézetre sem, nem támaszthatja alá ezeket, és velük nem bocsátkozhat vitába.⁴ Ez hitbeli meggyőződés kérdése. A szétválasztás azt is jelenti, hogy mind a természettudomány, mind a teológia megmarad maga területén. Ebben az esetben a teológia, illetve a hívő ember számára a természettudomány világnézetileg semleges, nem igazoló segédtudomány és nem támadandó ellenfél. Ebből következik a *komplementaritás* elve, mely szerint a modern világkép és a keresztyén hit önálló valóságok, egymást harmonikusan kiegészítik, ami azt jelenti, hogy szabadon hihetünk, és szabadon szerezhethetünk természettudományos ismerete-

³ Itt főleg Bonhoefferre kell utalnunk, aki hangsúlyozta, hogy Isten nem „hiányos ismereteink hégzpótlója”.

⁴ Lásd Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája*. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 2006. 402.

ket. A természettudományos elméletek változók, s a keresztyén ember jó lelkiismerettel elfogadhatja az éppen aktuális világképet. Ez addig tartható fenn, amíg a természettudomány megmarad a saját területén.

Mi történik ellenkező esetben, akkor, ha eszmei vonalon, vagy agitációs szinten ellességes álláspontot vesz fel? Többen voltunk tanúi annak, hogy – Varga László kifejezésével élve – „a természettudomány harci paripája elhagyta világnézeti pályáját és teljes sebességgel vágatott a hívők tábora felé”⁵, mert a Marx–Engels-féle vallásellenes elmélet megszülte a maga vulgáris és erőszakos ateista propagandáját. De minden más támadással szemben is, három dolgot kell szem előtt tartanunk:

Először azt, hogy *az egyház nem lendülhet viszonttámadásba*, s az apológiát meg kell különböztetnünk a polémiától. Viszont kötelezettek vagyunk, hogy az egyház tagjait megerősítsük hitükben, elsősorban az igehirdetés eszközével, de közérthető, a hívő embert megszólító előadásokkal, közleményekkel is. Tudjuk, hogy minél erősebb a hit, a hívő ember annál inkább fel van vértezve minden támadás ellen.

Másodszor: Történelmi tapasztalatunk van arról, hogy *Isten túlélte minden ateizmust*, egyes ókori görög filozófusoktól kezdve a közelmúlt ateista ágenseiig. De maga az egyház sem omlott össze az ellenséges földrengések közepette. A zsoltáros szavával élve, „az egekben lakozó neveti, az Úr megcsúfolja” a föld királyait (Zsolt 2,4), ennek tükrében pedig ne tartsuk tragédiának, ha a maga határait túllépő tudomány, vagy az ezt kihasználó ateista dömping hallatja szavát – akkor sem, ha ezek bebizonyított elméletek, akkor sem, ha csupán hipotézisek.

Harmadszor: Az ateizmus hevesége többnyire attól függ, hogy az ellenkezők vagy támadók milyen műveltségi fokon vannak. A népbuítók legtöbbször erőszakosak, érveik parlagiak, akik viszont magasabb szakmai és kultúrszinten művelik a tudományt, a megismerés két területének megfelelően, legfeljebb megállapítók. De szép számmal vannak olyan természettudósok, akiknek gondolkozásában a természettudományos ismeret nincs ellentétben a hittel, sőt, eljutva a hitre, saját tudományukat is alázattal tudják művelni.⁶

II. Forró pontok

A természettudományok és a Biblia közötti vita, párbeszéd és általában gondolkodásunk során több olyan pont van, amelyeknél a szembenállás előtérbe kerül. Fejtegetésemnek már az elején meg kell jegyezmem, hogy a természettudományoknak vannak (lehetnek) igazolt megállapításai, de végső következtetések és alapeszményeik hipotézisek. Ezért – a már említett szétválasztáson túl – az egyháznak kockázatos ezekre teológiát, illetve hitet építeni. A keletkezéselméletekben főleg három forró pont van, ame-

⁵ Varga L.: 255.

⁶ Vladimir Vukanovic a hívő tudósok hosszú listáját állította össze Kopernikustól, Keplertől A. Einsteinig. Vukanovic: *Tudomány és hit. Világbíró tudósok Istenről*. Bp., 1998. 7–45.

lyekre rátesszük ujjunkat: az anyag és a világmindenség előállása (1), az élet kezdete (2) és az ember megjelenése (3).

1. Az ókori görög filozófusoktól kezdve a mai napig, akadtak szép számmal az *anyag* örökkévalóságának, önmagát fenntartó tulajdonságának hangoztatói. Ma viszont találkozunk olyan megfogalmazásokkal, hogy az anyag nem „létezik”, hanem „történik”, s ez maga is megrendíteni látszik az ismert megmaradási törvény bizonyosságát. Megtehetjük ugyan, hogy Istennek első teremtményét, a világosságot, fényt, annak elemi részét, a fotont azonosítjuk az anyaggal, de ez túl merész próbálkozás lenne. A *világegyetemre* nézve kézenfekvő a „kezdetben” és a „Big-Bang” azonosítása, de ez is kockázatos megállapítás. S bár jelenleg az ilyen összecsengéseknek a keresztyén ember örvend, véglegesnek azonban nem fogadhat el, hiszen az ősröbbanás-elmélet holnap megdőlhethet.

2. Éppen ilyen ellentmondásos lehet az, amit a jelenkori tudomány kimond az *élet* kezdetéről. Hogy az őstengerben kialakulhatott az ún. őssejt, az – Bolyki megállapítása szerint – „nem bizonyítható, csak munkahipotézisnek tekinthető”, s a magyarázatot másodlagosnak kell tartanunk.⁷ Az élet keletkezése az *evolúciós tan* kifejtésénél válik igazán heveny kérdéssé. Darwin tételei – véletlen, létért való küzdelem, természetes kiválasztás, örökölhetőség – a modern gondolkodás nélkülözhetetlen eszközei, de mégiscsak hipotézisek, jól megalapozott feltevések – mondja Tavaszy Sándor.⁸ Noha a hatnapi teremtésleírásban a teremtés egyes fokozatai felismerhetők, a Theilhard de Charden-i egyeztetés nem állja meg a helyét. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg Tóth Kálmán, hogy „szükségtelen fáradozás korszakokra osztani és a természettudományos evolúcióval összeegyeztethető folyamatra gondolni”.⁹

3. A természettudományok szerint az *ember* a fejlődés végső terméke. Ha csak ennyit mond, ha nem látja meg az emberben a minőségit, a mást, akkor nem értette meg a mindenkori embert. A természettudomány két vonalon igyekszik megmagyarázni az ember származását. Egyfelől a molekuláris génbiológia segítségével, miszerint az ember a génekben történő fizikai-kémiai változások eredménye, másfelől az őslénytani (paleontológiai) elmélettel, mely szerint az ember a majom–előember–ősember végterméke. Ma már többen is bebizonyították, hogy mindkét elmélet további értelmezésre szorul, s egyetérthetünk a végkövetkeztetéssel, hogy a teológiai válasz nem ezek mellett egyik lehetséges, hanem más.¹⁰

Mindezekben az egyház, a keresztyén ember elismeri a tudományoknak azt a jogát és lehetőségét, hogy magyarázza a világegyetem előállítását, az élet kezdetét, az ember megjelenését – egész addig a pontig, amíg nem támadja a bibliai kijelentésre alapozott hitet.

Ha valakit eddig zavart a Biblia és a természettudományok kettőssége, vagy az, amiről eddig szó volt, annak szeretnék most felelni. A hívő tudósnak és a természettu-

⁷ Részletesen lásd Bolyki J.: *i. m.* 27–29.

⁸ Tavaszy Sándor: *Világnézeti kérdések*. Torda, 1925. 21.

⁹ Mózes öt könyvének magyarázata. *Jubileumi Kommentár* I. k., 139–143.

¹⁰ Részletes kifejtését lásd Bolyki: *i. m.* 30–34.

dományok felé nyitott teológusnak el kell jutniuk arra a nyugvópontra, amelyről a hívő tudós Végh László beszél: „A természettudományos és vallásos felfogás között már nem áll fenn az a kiáltó ellentmondás, ami bizony a tudomány és a teológia álláspontja között száz évvel ezelőtt még létezett.”¹¹ De természetesen nem csupán a tudósokról van itt szó, hanem az igazságot kereső keresztyén emberről is.

III. A Biblia igazsága

Erről az említett háromról (anyag és kozmosz, élet, ember) fogok szólni a következőkben, mégpedig úgy, ahogyan a kérdés megjelenik Mózes első könyve első fejezetében.

Szükségesnek tartok néhány előzetes megjegyzést, amelyek mintegy figyelmeztetnek arra, hogy ami a Bibliában van, az másra nem jó, de arra igen, hogy megismerjük Teremtőnket, az általa teremtett világot és saját magunkat, mégpedig úgy, és olyannak, ahogyan, és amilyenek Ő láttat.

Előszőr: A teremtés leírásából nem szabad kiolvasnunk kozmogóniai elméleteket, mert Istennek nem ez volt a szándéka, hanem tudtára akarta adni népének, hogy a mindenség az Ő teremtménye, egészében és minden részében Tőle függ. Erről biztosította az embert. Valaki így fogalmazta meg egész egyszerűen: ez nem fejtárgítás, hanem lelkigondozás.

Másodszer: Amit itt a szentíró a Kr. e. 5–6. században megfogalmazott, az korának a legtudományosabb leírása – bármelyik ókori világkeletkezési mítosszal hasonlítjuk is össze. De méltánytalan és tudománytalan lenne azt, ami az 1Móz 1-ben olvasható, a mai tudománnyal mérni.

Harmadszor: Meg kell különböztetnünk az Igét és a szót. Az Ige maga az üzenet, Isten kijelentése a mindenkori emberhez, függetlenül az időtől. A szó, amellyel történik emberi, s ez itt azt jelenti, hogy az örök Igét, a mindenkor érvényes üzenetet, az akkori ember nyelvén adta tudtul, s a „nyelv” itt világgépet jelent. Ezzel megismétlem azt, amit a fundamentalizmus bírálatánál, az Írás kettős természetéről mondtam.

Negyedszer: Ami itt elhangzik, az Isten oldaláról kijelentés, akaratának, tervének a kinyilvánítása, az ember részéről hívő bizonyágtétel a teremtő Istenről.

Ezeknek az előrebocsátásával beszélek a teremtés néhány mozzanatáról, főleg azokról, amelyek kapcsolatba hozhatók a természettudományok által felállított világképpel.

– Az 1Móz 1 egészére nézve a szövegnek van egy olyan jellegzetessége, amelyre a biblikusok vagy nem figyeltek fel, vagy nem tulajdonítottak neki kellő jelentőséget. A héber nyelvnek van egy, sajátosan csak a teremtést jelölő igéje, a **ברא**: ez csak Isten cselekvésére, és csak az előzmények nélküli teremtésre vonatkozik. (A Károli-szöveg ezt nem adja vissza, az új fordítás igen.) Az ige a szövegben három helyen fordul elő: a teremtés kezdetén (1. v.), az élőlények (21. v.) és az ember (27. v.) teremtésénél. Az

¹¹ Végh László: *Természettudomány és vallás*. Bp., 2002. 200.

univerzumnak minden kis „létesítménye” Isten keze munkája, de ennél a háromnál valami különös, sajátos történik, olyan, aminek nem volt előzménye, ami nem az addigiból következtethető: ilyen a világmindenség a maga anyagi és szellemi mivoltában, ilyen az élet és ilyen az ember.

– Az egész leírás idői szemléletű, mutatja ezt a „kezdetben” szó és maga a napokra történő beosztás. A tudósok vitatkoznak arról, hogy a világegyetem véges, vagy végtelen. Többen vannak azok, akik az idői végességről beszélnek, mondván, hogy az ősrobbanás 10–20 milliárd évvel ezelőtt történt. A „kezdetben” az idő startpontját jelöli, előtte nem volt, s az Újszövetségben már arról is szó van, hogy az örökkévalóságban nem lesz a kronosz értelemben idő.¹²

– A 2. versben a *kietlen pusztta, a sötétség, a mélység, a vizek* kifejezések nagyon emlékeztetnek az óskáoszra, és mégsem erről van szó, hanem arról, hogy Isten nélkül, az ő teremtő szava hiányában, a lét értelmetlen, zavaros.

– Az első napon Isten megteremt a *világosságot* (3. v.), s már utaltam arra, hogy itt ez nem az anyag legegyszerűbb formája. De nem is az égitestek fénye, melyeket Isten csak a negyedik napon alkotott, hanem az átláthatóságot jelenti, mert az embernek szüksége van arra, hogy Isten további alkotásait, az egész világot felismerje, megismerje.

– Isten *mennyezetet* teremt a „felső és alsó vizek” között (6–8. v.). Badarság lenne bírálni azt az ókori világképet, mely szerint fenn víztömegek vannak. S itt is hangsúlyoznunk kell, hogy ez nem természettudományos kozmogónia. A mennyezet a „fémek kikalapálni” (אקל=kikalapálni, ahonnan a latin firmamentum) héber szó származéka, s egy olyan erősségről van szó, amely nem engedi, hogy a fenti vizek alázóduljanak és veszélyeztessék a teremtményeket. Isten életterületet biztosít az ember számára, nyugodtan élhet, a világ otthonává válhat.

– Mind a növényvilág, mind az állatvilág teremtésénél olvasható, hogy Isten ezeket *nemük szerint* teremtette (11–12. és 20–25. v.). A szó természetesen nem a nemiségre (genus) vonatkozik, hanem a fajtára (species). Nem a Linné-féle, vagy másmilyen osztályozásra kell gondolnunk, hanem egyszerűen arra, hogy Isten biztosítja a növény- és az állatvilág termékenységét, szaporodását, amit a „mag” szó is jelöl. Fel kell azonban figyelniük egy etikai vonatkozásra, amely ugyan másodlagos üzenet, de nincs a szöveg értelmén kívül. A „nemük (fajtájuk) szerint” kifejezés nem olvasható az emberről. Isten csak egy emberfajt teremtett, a teremtett ember(iség) nem osztható fajtákra, legalábbis abban az értelemben nem, hogy az egyik ember lényegében, tehát emberségében különböznék a másiktól.

– Az Isten képére teremtett ember kapja a parancsot, és élhet a lehetőséggel, hogy uralkodjék a teremtett természet fölött (26–28. v.). Arra az ellentmondásosnak látszó kérdésre, hogy ez mit jelent a tudományokra és a műszakiságra (technikára) nézve, a következő fejezetben próbálok felelni.

¹² Az „idő többé nem lesz” (Jel 10,6) vitatott kérdésére itt nem térhetek ki.

IV. Prófétai küldetés

Gondolom, hogy nem mondok ellent a címben jelölt témának, ha végül a kérdés gyakorlati vetületére térek ki. Az említett radikális szétválasztás elve nem jelenti azt, hogy az egyház bezárkózik önköreibé. Nyitottnak kell lennie nem annyira a természettudományos elméletek felé, mint inkább annak a világnak az irányába, amely a technicizálódás útján hibákat követ el, de amelyik mindenképpen, a maga egészével, Isten teremtménye és az Ő gondviselésének tárgya. Az egyháznak van üzenete a világ felé, a teológiának a természettudományok felé, s ez profétai küldetéséből következik.

Meg vagyok győződve, hogy ma nemcsak az egyház tagjai nem nélkülözhetik a tudomány és a technika legmodernebb megvalósításait, de a természettudományok sem hunyhatnak szemet a hívő gondolkozás előtt. Már azért sem, mert mind a kettőnek – hívőknek és hitetleneknek – széles társadalmi bázisa van.¹³ Az egyház a Biblia tanítása alapján globális szemléletű, azaz a világot anyagi és szellemi, az embert testi és lelki valóságában látja, és ilyennek akarja láttatni. Ezt nemcsak a pszichológusoknak, az antropológiával foglalkozó tudósoknak kell elismerniük, hanem általában mindazoknak is, akik különben a hit körzetén kívül gondolkoznak.

Gondolom, nem erőszakolt, ha a következőkben az 1Móz 1,26–28-ra utalok, ahol a szaporodjatok, sokasodjatok és hajsátok uralmatok alá a földet kifejezések üzenet-hordozók a tudományok felé. Ezek olyan etikai töltetű kijelentések, amelyek a tudomány és a technika 21. századi kérdéseit érintik, tekintettel arra, hogy mindkettő kettős értékű (ambivalens): állhat a civilizáció, a jólét szolgálatába, de lehetősége van arra is, hogy önmagát semmisítse meg. Az atom- és a biológiai fegyverek, a levegő szennyezettsége, a zajártalom, a globális felmelegedés, az energiahány réme fel-feltűnik, s az ember azt gondolja, hogy mindent meg kell valósítania, ami megvalósítható. Amikor a bibliai szövegben azt olvassuk, hogy Isten az embert a természet urává tette, nem csupán arra kell gondolnunk, hogy ezzel lehetőséget adott az általa teremtett világ megismerésére, hanem arra is, hogy a parancs a mindenség Urától jön. A bibliai parancs előtt azt olvassuk, hogy Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, s ez azt is jelenti, hogy Tőle függ. Ha a természettudósok ezt elfelejtik, ha önhatalmúan járnak el, nem csupán környezetünket pusztíthatják el, hanem magát az emberiséget is. Isten az embert a természet viszonylagos urává tette, s ha ezt nem tartja szem előtt, a természet valóságos szolgájává válik.

A *környezetszennyeződés* teológiai kérdéssé válik akkor, ha az 1Móz 1 szerint teremtett világ rendjére gondolunk. De túl ezen, az egyháznak hallatnia kell profétai hangját a legtöbb *bioetikai* kérdésben. Az indokolatlan művi vetélés (abortusz) ellentmond a „szaporodjatok, sokasodjatok” parancsnak. Sorba vehetnők korunk kérdéseit, amelyekre nézve az egyháznak beszélnie kell nemcsak az élet tiszteletéről, hanem az élet védelméről is. Ez azt jelenti, hogy a tudománynak meg kell állnia akkor, ha a következő lépése az Isten által teremtett életet rombolja, vagy az élet természetével ellenkezőre

¹³ Részletesen utal erre Bolyki: *i. m.* 240–241.

készül. Isten életre teremtette az embert, s ennek jegye alatt kell szemlélnünk az eutanáziát. A gyógyítás, a fájdalom kiiktatása, adott esetben a szervátültetés is megegyezik Isten akaratával, de a természetes renddel ellenkező, a személyiséget megváltoztató génmanipuláció, a klónozás már teológiai és prófétai kritikát igényel.

Eddig mindenütt arról beszéltem, hogy mi az egyháznak az álláspontja a Biblia és a természettudományok kapcsolatáról. Két kérdéssel kell számolnunk, amelyeket itt csupán érintek. Tudva tudjuk, hogy a 21. század elején az egyháznak nincs akkora hangja, hogy bebeszélje a világot, a teológia a természettudományok közegeiben alig visszhangos. De ne felejtjük el, hogy a prófétáknak és magának Jézusnak a hangja is sokszor csupán pusztába kiáltó szó maradt. De ők ennek ellenére szóltak, s ha az egyház feladja a szólás prófétai feladatát, a világ eljuthat oda, hogy majd csak a kövek fognak beszélni. A másik kérdés az egyén felelősségére vonatkozik. Minden hívőnek kötelessége, hogy a maga helyén, környezetében mindent megtegyen, hogy Istennek az ember számára előkészített világa megmaradjon tisztán, a teremtett rendnek és tisztaságnak megfelelően.

Válogatott magyar nyelvű irodalom

Bolyki János: *A természettudományok kérdése a XX. század teológiai történetében*. Theologiai Tanulmányok. Új folyam 12. kötet. Bp., 1979.

Geréb Pál: *Barth Károly Dogmatikája*. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 2006.

McGrath, Alister: *Híd. Új utak az apologetikában*. Bp., 1997.

Varga László: *Istenismeret. Hittan azoknak, akik nem ismerik*. Marosvásárhely, 1992.

Végh László: *Természettudomány és vallás*. Bp., 2002.

Vukanovic, Vladimir: *Tudomány és hit. Világhírű tudósok Istenről*. Bp., 1998.

Elhangzott Vésztőn, egyházmegyei presbiteri konferencián, 2008. április 12-én.